

НАЦІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ НАУК
УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ
ФІЛОСОФІЇ

ФІЛОСОФСЬКА ДУМКА

SENTENTIAE

Історико-
філософський
спецвипуск

I (2010)

Антична
і середньовічна
філософія

Філософська думка

Редакційна колегія

Євген БИСТРИЦЬКИЙ
Олег БІЛИЙ
Анатолій ЄРМОЛЕНКО
Вахтанг КЕБУЛАДЗЕ
Микола КИСЕЛЬОВ
Анатолій ЛОЙ
Віталій ЛЯХ
Мирослав ПОПОВИЧ
Сергій ПРОЛЕЄВ
Марина ТКАЧУК
Олег ХОМА

Головні редактори
Мирослав ПОПОВИЧ
Сергій ПРОЛЕЄВ

Sententiae

Редакційна колегія

Геннадій АЛЯЄВ,
Ігор БИЧКО,
Ірина ГОЛОВАШЕНКО,
Ольга ГОМІЛКО,
Валерій ДОВБИШ,
Валерій КОРНІЄНКО,
Юрій КУШАКОВ,
Зоріслав МАКАРОВ,
Сергій ПРОЛЕЄВ,
Володимир РАТНІКОВ,
Микола СИМЧИЧ,
Анатолій ТЕКЛЮК,
Олег ХОМА,
Ельвіра ЧУХРАЙ

Головний редактор
Олег ХОМА

Редакція спецвипуску

Відповідальний за видання
Олег ХОМА
Формування і наукове
редагування числа
Микола СИМЧИЧ
Відповідальний редактор
Світлана ІВАЩЕНКО

Видається на основі спільного
наказу Інституту філософії
ім. Г. С. Сковороди і Вінниць-
кого національного технічно-
го університету № 161/6 від
25.06.2010

Число видане і надруковане у
межах програми досліджень
Міжуніверситетського центру
історико-філософських дослі-
джень «RENATUS» (ВНТУ)

Адреси редакцій

Філософська думка:
01001, Київ, Трьохсвятительська, 4
Тел. 278-39-78
e-mail: f_dumka@ukr.net

Sententiae:
Хмельницьке шосе, 95, Вінниця,
21021
Тел. 0 432 59-84-98
e-mail: filo@energo.vstu.vinnica.ua

© Інститут філософії НАНУ, 2010
© Філософська думка, 2010
© ВНТУ, 2010
© Sententiae, 2010

Зміст

До читачів	4
ДОКТРИНИ	
	5 <i>Андрій Баумейстер (Київ)</i> Апофатизм у мисленні Св. Томи Аквінського
	20 <i>Andriy Vasylychenko (Kyiv)</i> Equivocity of human being in the Aristotelian metaphysics
	39 <i>Михайло Кольцов (Київ)</i> Бог та «експериментальна філософія» у другому виданні «Математичних принципів натуральної філософії» Ісаака Ньютона
	50 <i>Віктор Котусенко (Київ)</i> Теорія аналогії буття у філософії томізму як предмет історико-філософського дослідження
	89 <i>Сергей Секундант (Одесса)</i> Логика и метафизика у Крузия
	113 <i>Юрій Чорноморець (Київ)</i> Логіка Іоанна Дамаскіна – фундамент філософії візантійського неоплатонічного есенціалізму
ПАНОРАМА	
	124 <i>Valentin Omelyantchik (Kyiv)</i> L’assertion simple chez les stoïciens: une nouvelle interpretation
	138 <i>Ганна Поляк (Київ)</i> Застосування модальної логіки в дослідженні схоластичної метафізики
	145 <i>Марко Форлівезі (Падуя, Італія)</i> Епоха шкільництва: академічна філософія між XV і XVII ст.
СХІД ЄВРОПИ	
	153 <i>Микола Симчич (Київ)</i> Теофан Прокопович: Про супозицію
ІНСТРУМЕНТАРІЙ	
	168 <i>Ірина Листопад (Київ)</i> Розуміння терміна «концепт» в контексті проблеми ідеальної комунікації в 2-й половині XIII ст.
	179 <i>Роман Татарів (Сіверськодонецьк)</i> Філософська перспектива для OUSIA
ПЕРШОДЖЕРЕЛА	
	195 Г. В. Ф. Гегель. Німецька Конституція
	199 Г. В. Ф. Гегель. Фрагмент системи 1800-го року
	210 <i>Кирило Ткаченко (Київ)</i> Відношення суб’єкта до умов власної можливості як скрізна тема «Фрагмента системи 1800-го року»
РЕФЕРАТИ	216
Вимоги до авторів	227

Марко Форлівезі (Падуа, Італія)

ЕПОХА ШКІЛЬНИЦТВА: АКАДЕМІЧНА ФІЛОСОФІЯ МІЖ XV I XVII СТ.

Marco Forlivesi (Padua, Italy)

The school epoch: academic philosophy between the 15th and 17th centuries

Between the 15th and 17th centuries, academic philosophy develops with covert collision between the spirit of the classical epoch and of medieval one. The precarious general connection with Aristotle's works does not hamper academic writers from being divided into a lot of movements, every one of them having its own authorities. The strong dialectical dynamics of ascent and the confrontation with the results of experimental sciences give a new form for academic philosophical thought and prepare an advent of philosophical systems of Modern Age (from Wolf to Hegel).

XV ст.: новий традиціоналізм

XV ст. успадковує від попереднього інтригу політичного напруження, культурного динамізму і соціального неспокою. Кількість центрів політичної сили (в тому числі і релігійних), як і університетських осередків, збільшується. Так само, як було від початку існування університетів, владоможці шукають тут професійних людей, потрібних для керівництва держави, і на цій підставі підтримують існуючі навчальні заклади або стимулюють та фінансують створення нових наукових осередків. Збільшується число університетів, однак збільшується також число тем і тез, запропонованих і дискутованих під час навчання, не залежно від того, чи університет був публічним (тобто «університет» у вузькому значенні слова), чи належав чернечому ордену. Реакція владних верхів, як церковних так і світських, і культурної еліти при крихкості соціального миру, фрагментарності політики та зростаючій комплексності і гетерогенності доктринальних тверджень (сприйнятих

© М. Форлівезі, 2010

¹ Переклад з італійської Миколи Симчича. Перекладач дякує за допомогу Катерині Новіковій.

як причина безладу) сприяла утвердженню міфу «золотого віку». Вона створювала різні за характером чинники, що впливали на всі основні компоненти думки XV і XVI ст.: університет, гуманізм, аристотелізм, платонізм, алхімічні й астрологічні концепції, релігійні осередки й рухи.

Університет, зокрема, характеризувався трьома феноменами: формуванням і змаганням «шляхів (*viae*)», формуванням і змаганням шкіл та народженням філологічного аристотелізму. Всі три виникають з бажання індивідуалізувати спекулятивно стабільні в минулому точки авторитету. «Шляхи» є або культурними чи партійними політико-академічними напрямками, або інституційними університетськими структурами. Як культурні напрямки вони формують, перш за все, різні відповіді на проблему захисту теології одкровення перед філософією. «*Via antiqua*» вирішує цю складність, підпорядковуючи філософію теології; «*via moderna*» – чітко розділяє сфери і методи цих двох дисциплін. Послідовники двох «шляхів», намагаючись пов'язати власні твердження з постатями минулого, проводять дослідження авторів, які б могли бути сприйнятими як прототипи власної позиції. Послідовники «*via antiqua*» знаходять це в авторах XIII ст. чи початку XIV ст.: Альберта Великого, Томи Аквінського чи Дунса Скота. Послідовники «*via moderna*» – в авторів цілого XVI ст.: Дуранда Сан-Пурсенського, Григорія Рімінського, Вільяма Окама, Марсилія Інгена, Жана Буридана. Ці культурні і політико-академічні орієнтири переходять в університетах в інституційні структури: деякі університети проводять освіту відповідно до «*via antiqua*», інші відповідно до «*via moderna*», ще інші відповідно до обох «шляхів» (при цьому закріплюючи різні дисципліни за різними «напрямами»).

«Школи» є подальшим поділом культурних університетських напрямків і навчального корпусу, крім того, конкретною формою, що засвоює два «шляхи» – відповідно до «вчителя» і призводить до виникнення (чи відновлення, але у набагато соліднішій формі) альбертизму, томізму, скотизму і номіналізму. На інституційному рівні, вони визначають різних студії, чи, принаймні, кафедри, що присвячені певній специфічній спекулятивній лінії: всід за Альбертом, Томою, Скотом чи Дурандом. На політико-культурному рівні, школи беруть участь в ідеологічному конфлікті, що більше проявляється в XV столітті. Передусім у конфлікті між мирським духовенством і чернецтвом: в першому домінували послідовники «*via moderna*», а в другому – «*via antiqua*». А відтак – у конфлікті між прихильниками папського абсолютизму і консиларизму: між першими переважали томісти, а між другими – послідовники «*via moderna*».

В заміні за захист томістами папського абсолютизму проти консиларизму, Римська Курія підтримала постать Томи Аквінського як мислителя, наділеного авторитетом для всіх католицьких теологів. Крім того, протягом XV століття папство не обмежується лише загальним спри-

янням томістам чи прихильникам «*via antiqua*». В середині століття вони здійснюють спробу запровадити єдину методологічну й ідеологічну базу для всього навчального процесу. Елементи, що вносяться цією спробою, виражаються у статутах Паризького університету, введених в 1452 р. папою Миколою V. Ці статути, по-перше, визначають дві радикальні зміни в дидактиці: перехід від викладання «через питання» до «шляхом коментування», і рекомендацію дотримуватися щотісніше текстів Арістотеля. По-друге, було пояснено підстави для таких змін — стримати зростання кількості питань, що викликають суперечки.

Незважаючи на все це, академічна думка XV століття залишається досить динамічною. В сутичках між представниками різних «шкіл» супротивники почергово компроментують один одного, змагаються між собою в бажанні протиставитись опоненту, перемогти його і цілковито поглинути. З іншого боку, спонукання до текстів Арістотеля піднімає в університетських авторів інтерес до цілої низки творів Стагирита, сприяє їхньому «автентичному прочитанню» і коректному перекладу на латинську мову. Похідні від цього чинника, академічна і гуманістична культура проникають одна в іншу.

XVI ст.: проникнення напруження і джерел

Винахід і поширення друку за допомогою змінних шрифтів стає подією, яка, починаючи з другої половини XV ст., революціонує поширення знання у Європі. Гуманісти одержують широкий вплив, публікуючи велику кількість видань і перекладів творів античних і пізньоантичних авторів. Однак теологи і «митці» (тобто філософи, що викладали на факультеті «мистецтв» — «*facultas artium*») не поступалися своїм колегам «гуманістам». Вони не тільки публікували оригінальні твори, стрімко збільшуючи кількість видань, але й готували до друку багато текстів авторів XIII і XIV ст. Через виникнення Реформації, сутичка католицьких теологів з протестантськими стимулювала перших до видання також творів отців церкви. Видавнича ревність стосувалась і творів Арістотеля та його коментаторів. В 1495–98 рр. Мануціо публікує перше видання творів Арістотеля грецькою мовою. В наступних роках були видані, в оригіналі й перекладі, тексти грецьких коментаторів. У відповідь на «наступ» платонізму, в 1550–52 рр. Джунтою був надрукований новий переклад всіх відомих творів Арістотеля, що супроводжувався новим перекладом коментарів Аверойса.

В історії академічної думки XVI ст. посідають особливе місце релігійні протистояння і рухи. Ще перед виникненням Реформації, в 1513 р. папа Лев X приймає булу, яка, з одного боку, підтверджує як догму віри твердження, що душа — це форма тіла, безсмертна, створена безпосередньо Богом і є однією в кожному людському тілі; з іншого боку, — змушує викладачів філософії у філософський спосіб захищати ці тези.

Реформація включається в політично-релігійне протистояння, характерне для XV і початку XVI ст. З одного боку, вона успадковує антиінтелектуалістичні поштовхи і тим самим анти-університетські, моністичні і гуманістичні. В першій фазі реформації Лютер пише, що скоро не залишиться на світі ні томістів, ні альбертистів, ні скотистів, ні окамістів, але всі будуть просто синами Божими і справжніми християнами. З іншого боку, також цілком певно, що конфлікт між протестантизмом і католицизмом був підготовлений, принаймні, двома століттями дебатів, що прямим чином стосувалися питань, які були об'єктом суперечок між протестантами і католиками. Сам Лютер не був ні просто опонентом академічної культури, ні послідовником «*via moderna*» чи «*via antiqua*», навпаки, так само як інші основні пізньосередньовічні академічні автори, був мислителем, здатним приймати різні доктрини різних шкіл і формулювати справжній синтез. Це переходить, на рівні організації і консолідування, на реформи в академічному середовищі та інституційні культурні рамки, що постали через використання частини структур і парадигм, які були в обігу в університетах північної Європи на початку XVI ст.

В католицькому середовищі взаємодія між реформаторськими рухами, що передували виникненню протестантизму, а відтак, необхідність конфронтації з різними його формами породжує численні трансформації. Більш радикальна форма полягає в подальшому консолідуванні папського абсолютизму і в повному асимілюванні в ньому католицизму. Основні складові цього процесу – це утворення при Римській Курії апарату, який повинен слідкувати за ортодоксальністю вчень і людей, це, насамперед, Свята Інквізиція (1542) і Конгрегація Індeksu (1571). Ці інституції на церковному, політичному і соціальному рівні мають свій відбиток на діяльності теологічних факультетів взагалі і зокрема теологічного факультету Паризького університету. Втративши функції арбітра, чи, принаймні, авторитета в доктринальній царині, ці факультети поступово стають чисто ретрансляторськими щодо встановленої в іншому місці позиції. Також важливими у долі «публічних» теологічних факультетів стали навчальні інституції з підготовки духовенства та теологічні факультети, підпорядковані окремим чернечим орденам. Хоча ці структури розвиваються і поширюються дуже повільно, врешті вони забирають в «публічних» теологічних факультетів як функцію виховання вищого духовенства, так і запал більш інноваційних професорів. Конкретні особливості розвитку «католицької реформації» вплинули також на філософську й теологічну історіографію. Невелика перевага томістичних теологів над скотистичними на Тридентському соборі сприяла тому, що документи цього собору були викладені за допомогою томістичної лексики. Це не перешкоджало більшому поширенню скотизму, порівняно з томізмом, протягом наступного століття, але в

довшому періоді, призвело до формування історіографічного непорозуміння, відповідно до якого Католицька Церква визначила Тому Аквінського за основного авторитета.

Це кажучи, ми не твердимо, що в католицькому середовищі були відсутні прогресивні інституції. В самому кінці XV ст. орієнтири культурної політики різних чернечих орденів були поділені на дві основні групи: скотисити і томісти. Жоден з інших чернечих орденів не мав власного авторитета: ні альбертисти, ні номіналісти, які, як школи, зникають відповідно в кінці XV ст. і перед початком Тридентського собору в XVI ст. Навпаки, починаючи з кінця XVI ст., збільшується кількість форм, що беруть на себе роль як скотизму, так і томізму. В середовищі «публічних студій» зберігають життєвість деякі автономні форми аристотелізму. Хоча сукупність традиційних доктрин, які підтримують різні школи, сильно зв'язана з аристотелівськими текстами, водночас, ці школи шукають поштовх і натхнення через нові доктрини в гносеологічній і моральній сферах. Так само, складною є відповідність між університетськими факультетами і доктринальними традиціями, підтримуваними різними чернечими орденами. У цілком активних теологічних факультетах зберігаються томістичні чи скотистичні теологічні кафедри. Коли ці факультети є лише навчальними закладами, згадані кафедри підпорядковані факультету мистецтв. Існують, крім цього, активні кафедри метафізики «шляхом Томи» і «шляхом Скота», що так само вклучені до факультету мистецтв.

Протестантська Реформація також глибоко позначається на функціонуванні навчальних закладів в тих країнах, де вона відбулася. Вона призвела до невідкладного закриття навчальних закладів, підлеглих чернечим орденам; пансіони і кафедри «публічних студій» були закріплені за певним визначеним теоретичним напрямком; зникло використання творів Арістотеля як базових для навчання текстів, застосування методів диспуту і призначення вчених ступенів. Перші дві зміни виявилися остаточними, але наступні три мали лише коротке існування: в ході кількох років в лекціях знов починають посилятися на тексти Арістотеля як на основного авторитета; диспут знов введений як дидактичний інструмент і як перевірка знань; а також були відновлені наукові ступені. Все ж додатково в протестантські університети починають глибоко проникати як анти-інтелектуалістські тенденції, так і гуманістичні методи й ідеали. На доктринальному рівні – знищивши в один момент розрізнення між «античним» і «модерним» чи між альбертистами, томістами, скотистами і номіналістами – протестантський світ стає поділеним на різні реформаторські конфесії, яким не вдається злитися в одну єдину ріку, і, як наслідок, з другої половини XVI ст. самі протестантські університети починають розрізнятися на підставі конфесійної приналежності.

Між XVI і XVII ст.: захід Арістотеля і апогей арістотелізму

Період XVI і XVII ст. виявляє занепад жанру коментування і прихід та розвиток систематичних підручників. Під виразом «систематичний підручник» не мається на увазі текст, в якому внутрішня сфера знання вибудована на основі одного чи кількох основних принципів. Натомість, слід розуміти твір, в якому за допомогою аргументів, сформульованих через взаємне протиставлення, знаходять підтвердження думки автора не за порядком тем, дискутованих у попередньому тексті, а через його бажання вивчити саму природу досліджуваних об'єктів і зв'язки, які вони мають між собою. Систематичні підручники не є винаходом кінця XVI ст., проте культурні і політичні тенденції XV ст. надають більшу перевагу літературному жанру коментування. Так само і в першій половині XVI ст. жанр коментарів залишається у широкому вжитку, однак у другій половині століття ситуація змінюється. В кожній дисципліні кількість інформації і позицій, які лектор має представити, різко збільшується. З цієї причини стає більш складно як викладати, слідуючи за послідовністю тем твору, визначеного університетськими статутами за опорний, так і презентувати нові напрямки як просто нові тлумачення цього тексту. Водночас з появою цієї незручності, автори XVI ст. з все більшою наполегливістю обговорюють питання коректної процедури осягнення і пояснення дисципліни. Ці дебати породжують підвищені очікування методологічної строгості і підштовхують до сприйняття текстів Арістотеля як недостатніх для відповідної «ресистематизації».

В католицькому середовищі ще й інша сила спонукає до змін. Завданням викладачів на факультеті мистецтв було вияснити, які вчення Стагирита не збігаються в своїх основних рисах з католицькою наукою. Це сприяє дослідженню спершу коментарів, давніх і новостворених, які уможливають подолання різних розходжень, а потім – до формування нової перспективи. В ній Арістотель залишається в реєстрі основних авторитетів, однак правдива філософія більше не твориться через коментарі до його творів, сприйнятих радше в безпосередній спосіб. В протестантському середовищі згадана вище трансформація проходить в трохи іншому напрямку, в якому суттєву роль відіграють відмінності між різними реформаційними конфесіями.

Як наслідок цієї особливості, протягом короткого часу, в силу внутрішніх вимог, завершується практика коментування, і матеріал викладається за допомогою власного «курсу», що поділяється на «диспутації». Протягом XVII ст. європейські друкарні публікують величезну кількість філософських і теологічних курсів (які, однак, зв'язані з деяким творами авторитетів). Вони можуть бути різної природи: цілісні чи присвячені окремим частинам дисципліни; синтетичні чи складені; короткі чи розлогі; латиною чи – у випадку з філософськими текстами – живими мовами. Вони також відрізняються за змістом. Деякі

автори не посилаються на певного визначеного мислителя. Це є, більшою мірою, у випадках, коли філософські твори були створені у середовищі «публічних студій». Інші експліцитно слідують за деяким середньовічним вчителем: Скотом, Томою, Бонавентурою, Егдієм, Беканторпом. Навіть такі автори як Анзельм Аостський, Бернар Клервоський чи Діонісій Цертосинський стають авторитетами в теології. І це, більшою мірою у випадках творів, написаних в межах чернечих орденів, не рідко внаслідок вимоги, що походить від верхівки цього ордену. Розрізнення і поділи були також і в протестантському середовищі, і тут подібним чином напруження, що походило з протиборства різних «релігійних авторитетів», відіграло важливу роль.

Середина XVII ст.: виникнення нової фізики

Розвиток філософії в академічному середовищі між століттями XV і XVII є комплексним і динамічним феноменом. Однак в першій половині XVII ст. має місце важлива зміна, що дозволяє точно визначити момент розділення двох епох: аристотелізму і Нового часу. Ця зміна має місце перш за все у сфері фізики. Аристотелівська фізика має дві характерні риси: вона, по-перше, інтерпретує природничі феномени як наслідки природи субстанції і наявності чи відсутності у бутті деяких якостей. А, по-друге, вона сприймає рівномірний рух не як певний стан, а як форму зміни. В кінці XVI і на початку XVII ст. група авторів, серед яких виділяється чіткістю і послідовністю Галілео Галілей, відкидає як можливість обґрунтування фізики по Аристотелівському шаблону, так і твердження щодо природи прямолінійного руху. Першій ознаці Аристотелівської фізики протиставляється твердження, відповідно до якого природничі феномени є цілковито пояснюваними за допомогою вимірювання, фігури і руху, а другий – принцип інерції: прямолінійний рух не вимагає, аби якийсь рушій здійснював вплив на рухоме тіло. Це дозволяє Галілею подолати вагання академічних авторів щодо використання математики у фізиці і трансформувати останню в науку, виражену за допомогою формалізованої мови, чий твердження можна порівняти з експериментальними даними у відносно безпосередній спосіб.

Вражаючий розвиток галілеївської фізики не виникає з нуля. Елементи, які конституують доктрину пізанського мислителя, уже підготовлені численними теоретичними і культурними пізньосередньовічними і ренесансними традиціями: томізмом, скотизмом, мертонізмом, падуанським аристотелізмом і гуманізмом. Крім того, цей поворот відповідає очікуванням не лише загальнокультурних діячів, але й академічних авторів. В результаті, галілеанське вчення стає безпосереднім об'єктом дискусій саме в університетському середовищі, оскільки вчена спільнота, зосереджена на вивченні натурфілософії, прагнула мати в своєму розпорядженні сильніші теоретичні інструменти для вивчення феноменів природи.

Між змінами, викликаними розповсюдженням нової фізики, дві заслугують особливої уваги: відійшла впевненість, викликана на загальнонауковому рівні творами Арістотеля, і поширилась надія на швидке розповсюдження в кожній сфері математизованого чи, принаймні, формалізованого знання. Попередньо названа впевненість реально сприяла переформуванню загальнонаукового плану, і, хоча тоді визначена надія не здійснилася, — ні протягом XVII ст., ні в дисциплінах, відмінних від фізики, — однак відбулося розщеплення єдності науки.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Beuchot M.** *Historia de la filosofia en el México colonial* / Beuchot M. — Barcelona: Herder, 1997.
2. **Doyle J.P.** *Hispanic Scholastic Philosophy* / Doyle J.P. // *The Cambridge Companion to Renaissance Philosophy* / ed. Hankins. — Cambridge; Cambridge University Press, 2007. — pp. 250-269.
3. **Forlivesi M.** *A Man, an Age, a Book* / Forlivesi M. // “*Rem in seipsa cernere*”. *Saggi sul pensiero filosofico di Bartolomeo Mastri (1602-1673)* / a cura di M. Forlivesi. — Padova: Il Poligrafo, 2006. — pp. 23-144.
4. *Grundriss der Geschichte der Philosophie* // *Die Philosophie des 17. Jahrhunderts* / hrsg. J.-P. Schobinger, H. Holzhey, W. Schmidt-Biggemann. — 4 bände. — Basel: Schwabe, 1988-2001.
5. **Schmutz J.** *Scholasticon* [<http://www.scholasticon.fr>], 1999-2008.
6. **Stone M.W.F.** *Aristotelianism and Scholasticism in Early Modern Philosophy* / Stone M.W.F. // *A Companion to Early Modern Philosophy* / ed. St. Nadler. — Malden: Blackwell Publishing, 2002. — pp. 7-24.
7. **Stone M.W.F.** *Scholastic Schools and Early Modern Philosophy* / Stone M.W.F. // *The Cambridge Companion to Early Modern Philosophy* / ed. D. Rutherford. — Cambridge: Cambridge University Press, 2006. — pp. 299-327.
8. *Storia della teologia, IV Età moderna* / a cura di G. Angelini, G. Colombo, M. Vergottini. — Casale Monferrato: Edizioni Piemme, 2001.
9. *Teología en América Latina*, a cura di J.I. Saranyana: I *Desde los orígenes a la Guerra de Sucesión (1493-1715)*, Iberoamericana, Madrid 1999; II/1 *Escolástica barroca, Ilustración y preparación de la Independencia (1665-1810)*. — Madrid, Frankfurt: Iberoamericana, Vervuert, 2005.
10. *The Cambridge History of Seventeenth-Century Philosophy* // ed. D. Garber, M. Ayers. — Cambridge: Cambridge University Press, 1998.

РЕФЕРАТИ. РЕФЕРАТЫ

РЕФЕРАТИ

ДОКТРИНИ

АНДРІЙ БАУМЕЙСТЕР (Київ) *Апофатизм у мисленні св. Томи Аквінського*

Статтю присвячено доведенню тези про обмежене значення негативних суджень в метафізичному вченні про Бога. Св. Тома вчить про те, що основою для теології та метафізики як наук не може бути «вчене незнання». Негативні судження про Бога можуть бути лише обмежувальними для метафізичного вчення про Бога, яке будується на основі позитивних суджень. Бог є пізнаваний розсудком завдяки метафізиці причинності. Безпосереднє пізнання Бога можливе тільки як надприродне блаженне споглядання. Це споглядання є дійсним пізнанням, а не «вченим незнанням». Але це блаженне споглядання не є основою для теології, оскільки знання апостолів і пророків є типологічно іншим. Таке вчення Томи радикально відрізняється від ірраціональної апофатики грецької патристики і сучасної православної теології.

АНДРІЙ ВАСИЛЬЧЕНКО (Київ) *Еквівокативність буття людини в аристотелівській метафізиці: персоналістична версія*

Мета цієї статті — дослідити основні підходи до еквівокативності людського буття в аристотелівській метафізиці. Аналізується теорія модусів буття в Аристотеля і Томи Аквінського. Особлива увага приділяється тлумаченню сутності та існування у св. Томи та реконструкції цього тлумачення в сучасній аристотелівській метафізиці. Православна персоналістична метафізика вільної дії розглядається в контексті томістської концепції індивідуального існування.

МИХАЙЛО КОЛЬЦОВ (Київ) *Бог та «експериментальна філософія» у другому виданні «Математичних принципів натуральної філософії» Ісаака Ньютона*

У статті розглядається філософська частина другого видання «Математичних принципів натуральної філософії» Ісаака Ньютона в її стосунку до філософсько-теологічного дискурсу в Британії кінця XVII-початку XVIII століття.

ВІКТОР КОТУСЕНКО (Київ) *Теорія аналогії буття у філософії томізму як предмет історико-філософського дослідження*

У статті детально розглянуто основні напрямки інтерпретації та вивчення теорії аналогії буття у філософії та теології Томи Аквінського і його послідовників у контексті трьох основних коментаторських традицій та в контексті напрямків сучасної філософії, зокрема, - аналітичної філософії. Проаналізовано філософськи значимий зміст томістичного вчення про аналогію, контекст його застосування та основну термінологію. Виділено найвидатніші дослідження питань, дотичних до теорії аналогії буття, у Західноєвропейській історико-філософській думці.

СЕРГІЙ СЕКУНДАНТ (Одеса) *Логіка і метафізика у Крузія*

На питання про те, яку науку слід вважати фундаментальною, логіку чи метафізику, Х. Крузій дає компромісну відповідь. Як і Х. Вольф, він визнає метафізику фундаментальною наукою, логіку ж первісно розглядає як її складника. Втім, як і Дж. Забарелла, він розмежовує ці науки за об'єктом: метафізика досліджує необхідні істини, логіка ж – випадкові. Крузієвому підходові властива переорієнтація і логіки, і метафізики на розв'язання проблем пізнання, до того ж він чіткіше, ніж його попередники, формулює питання про межі пізнання. Якщо головне завдання метафізики для Крузія – пошук простих понять, що, на його думку, визначають межі вірогідного пізнання дійсності, то у логіці межі вірогідного пізнання встановлюються на ґрунті дослідження можливостей почуттєвого, символічного та інтуїтивного пізнання. Визнавши внутрішні властивості речей і головні здатності душі непізнаваними, Крузій фактично узяв під сумнів доцільність пошуку такого штибу властивостей і сил, а також – емпірико-генетичного методу взагалі.

ЮРІЙ ЧОРНОМОРЕЦЬ (Київ) *Логіка Іоанна Дамаскіна – фундамент філософії візантійського неоплатонічного есенціалізму*

В статті розглядається одна із важливих проблем історії візантійської філософії. Система Іоанна Дамаскіна справила значний вплив на формування візантійської філософської культури VIII-XV століть, а також вплинула на думку латинської схоластики. В основі філософської і теологічної системи Іоанна Дамаскіна лежала логіка. Ця логіка виникла в результаті пристосування логіки Аристотеля і неоплатонічних коментарів на його твори для вираження його вчення про Бога, людину і світ як сутності. Ці сутності реально існують в індивідах. Ці сутності проявляють себе в діях, а тому є пізнаваними. Вчення про пізнаваність сутності із її дій є характерною рисою есенціалізму Іоанна Дамаскіна. Каппадокійці, Максим Сповідник та Григорій Палама були з різних причин переконані, що сутність залишається непізнаваною при пізнаваності її дій. Розуміння специфіки логіки Іоанна Дамаскіна є ключем для розуміння його місця в історії метафізики.

ПАНОРАМА

ВАЛЕНТИН ОМЕЛЬЯНЧИК (Київ) *Теорія простого судження стоїків: нова інтерпретація*

Стоїчна теорія простого судження пов'язується сучасними коментаторами з «теорією категорій» стоїків. Однак сьогодні не існує загальноприйнятого розуміння засади розподілу значень мовних виразів згідно з класифікацією, що за аристотелівською традицією зветься «стоїчними категоріями» («субстрат», «кваліфіковане», «спосіб бути», «спосіб бути відносно чогось»): одні дослідники (Ллойд, Імбер, Ільдефонс) схиляються до думки про мовну природу останніх, тоді як інші (Гуріна, Рісор) вбачають в стоїчних категоріях артикуляцію певних фізичних інтуїцій.

В запропонованій розвідці автор пристає до другої групи дослідників, конкретизуючи зазначену позицію наступним чином: суттєвим елементом фізичного узаasadнення системи стоїчних категорій є стоїчна теорія «повного змішування». З огляду на згадану теорію, індивід стоїчного універсуму існує у двовимірній структурі опозицій: з однієї сторони, це опозиція «визначене – невизначене», а з іншої – «завершене – незавершене». Виходячи з засвідчених прикладів «стоїчних категорій», пропонується наступна їх кореляція з зазначеною двовимірною онтологічною структурою: субстрат = невизначене, кваліфіковане = визначене, спосіб бути = завершене, спосіб бути відносно чогось = незавершене.

Продуктивність даної гіпотези підтверджується при розгляді проблеми класифікації простих суджень у стоїків. Наведена Діогеном Лаертським та Секстом Емпіриком стоїчна номенклатура простих суджень складає проблему для сучасних коментаторів, оскільки засада зазначеної класифікації залишається нез'ясованою. Запропонований підхід дозволяє, виходячи з простих фізичних інтуїцій, когерентним чином пояснити та узгодити засвідчені стоїчні класифікації простих суджень.

Важливим елементом даної інтерпретації є свідчення стосовно структури простого судження збережене в великому коментарі Боеція на «Про витлумачення» Аристотеля, що, на переконання автора, має стоїчні корені.

ГАННА ПОЛЯК (Київ) *Застосування модальної логіки в дослідженні схоластичної метафізики*

Статтю присвячено методологічним і технічним аспектам застосування апарату модальної логіки для аналізу схоластичних філософських текстів. На матеріалі фрагменту із «Метафізико-філософського трактату» (1669р.) Гаспара де Рібаденейри розглянуто варіанти моделювання засобами модальної логіки предикатів S5 неформалізованої філософської теорії існування, вираженої в даному фрагменті. Показано, як стандартна інтерпретація виразів типу «?ЭхАх» і «Эх?Ах» відповідно як *de dicto* і *de re* модальностей призводить у даному випадку до неадекватного формального відображення тексту. Так логічний аналіз схоластичної метафізичної теорії свідчить про необхідність побудови більш розгалуженої модальної теорії існування, ніж це дозволяє стандартна кванторна модальна логіка.

МАРКО ФОРЛІВЕЗІ (Падуя, Італія) *Епоха шкільництва: академічна філософія між XV і XVII ст.*

Між XV і XVII ст. академічна філософія розвивалася у прихованому напруженні між духом класичності і духом середньовіччя. Хиткий загальний зв'язок з Аристотелевими творами не заважає університетським авторам бути поділеними на багато напрямків, кожен з яких визначається власними авторитетами. Сильна діалектична динаміка підйому і конфронтація з результатами математично-експериментальних наук надають нову форму академічній філософській думці і готують прихід філософських систем Нового часу (від Вольфа до Гегеля).

СХІД ЄВРОПИ

МИХАЙЛО СИМЧИЧ (Київ) *Теофан Прокопович: Про супозицію*

В статті досліджується виклад теорії супозиції у філософському курсі Теофана Прокоповича, прочитаному у Києво-Могилянській академії в 1707-09 роках. Вводиться у науковий обіг фрагмент цього курсу у формі критичного тексту і в перекладі на українську. Крім цього, порівнюється вчення Прокоповича про супозицію з поглядами інших професорів Києво-Могилянської академії на це питання. Встановлено, що, на відмінну від інших професорів, Теофан Прокопович дотримувався реалістичних поглядів на проблему універсалії, що виявляється у його вирішенні питання про просту супозицію (*suppositio simplex*).

ІНСТРУМЕНТАРІЙ

ІРИНА ЛИСТОПАД (Київ) *Розуміння терміна «концепт» в контексті проблеми ідеальної комунікації в 2-й половині XIII ст.*

Автор розглядає поняття «концепт» у роботах двох мислителів 2 пол. XIII ст., один з яких – Боецій Дакийський – належав до школи модистів, які розвивали вчення про універсальну граматику, спільну для всіх народів, а інший – Тома Аквінський – розробляв теорію комунікації ідеальних істот, ангелів, між собою. Було з'ясовано, що в роботах першого філософа термін «концепт» вживається як неосновний термін для позначення семантично споріднених слів, що належать до різних частин мови, а у другого – як еквівалент ментального стану однієї ідеальної істоти, який вона передає іншій в процесі комунікації.

РОМАН ТАТАРІВ (Сіверськодонецьк) *Філософська перспектива для OUSIA*

Статтю присвячено формулюванню поняття «сутності» в межах прагматичної філософії. «Сутність» – це не субстанція для якостей. Деконструкція традиційного розуміння сутності здійснюється автором через виявлення того, що існуюче наявне як те, що діє та володіє можливостями.

Згідно із інтерпретацією автора, виявлення дійсного значення поняття «сутність» є можливим завдяки аналізу практичного використання цього поняття в мові. Численні докази на користь саме такого значення автор наводить аналізуючи як повсякденну мову, так і мову філософського дискурсу.

ПЕРШОДЖЕРЕЛА

КИРИЛО ТКАЧЕНКО (Київ) *Відношення суб'єкта до умов власної можливості як скрізна тема «Фрагмента системи 1800-го року»*

Основною проблемою Гегелевого «Фрагмента» є сполучення неспроможності суб'єкта встановити контроль над умовами власної можливості та його детермінованість потребою встановити адекватний стосунок до цих умов. Встановлено, що Джудит Батлер у книзі *Giving an Account of Oneself* розв'язує аналогічну проблему в контексті сучасної практичної філософії.

РЕФЕРАТЫ

ДОКТРИНЫ

АНДРЕЙ БАУМЕЙСТЕР (КИЕВ) *Апофатизм в мышлении св. Тома Аквинского*

Статья посвящена доказательству тезиса об ограниченном значении апофатических суждений в метафизическом учении о Боге. Согласно учению св. Тома Аквинского, апофатические суждения о Боге могут быть лишь ограничивающими для метафизического учения о Боге, которое строится на основе суждений катафатических, поскольку Бог познаваем рассудком благодаря метафизике причинности. Непосредственное познание Бога возможно только как сверхъестественное блаженное созерцание. Это созерцание является действительным познанием, а не «ученым незнанием». Однако это блаженное созерцание не является основой для теологии, поскольку знание апостолов и пророков является типологически другим. Такое учение Тома радикально отличается от иррациональной апофатики греческой патристики и современной православной теологии.

АНДРЕЙ ВАСИЛЬЧЕНКО (Киев) *Эквивокативность бытия человека в аристотелевской метафизике: персоналистическая версия*

Цель этой статьи — исследовать основные подходы к эквивокативности человеческого бытия в аристотелевской метафизике. Анализируется теория модусов бытия у Аристотеля и Фомы Аквинского. Особое внимание уделяется истолкованию сущности и существования у Св. Фомы и реконструкции этого истолкования в современной аристотелевской метафизике. Православная персоналистическая метафизика свободного действия рассматривается в контексте томистской концепции индивидуального существования.

МИХАИЛ КОЛЬЦОВ (Киев) *Бог и «экспериментальная философия» во втором издании «Математических принципов натуральной философии» Исаака Ньютона*

В статье рассматривается философская часть второго издания «Математических принципов натуральной философии» Исаака Ньютона в ее отношении к философско-теологическому дискурсу в Британии конца XVII-начала XVIII

ВИКТОР КОТУСЕНКО (Киев) *Теория аналогии бытия в философии томизма как предмет историко-философского исследования*

В статье детально рассмотрены основные направления интерпретации и изучения теории аналогии бытия в философии и теологии Фомы Аквинского и его последователей в контексте трех основных комментаторских

традиций и в контексте направлений современной философии, в частности, — аналитической философии. Проанализировано философски значимое содержание томистического учения об аналогии, контекст его использования и основную терминологию. Выделены наиболее выдающиеся исследования в вопросах, касающихся теории аналогии бытия, в Западноевропейской историко-философской мысли.

СЕРГЕЙ СЕКУНДАНТ (Одесса) *Логика и метафизика у Крузия*

Вопрос о том, логику или метафизику следует считать фундаментальной наукой, получает у Х. Крузия компромиссное решение. Как Х. Вольф, он признает в качестве фундаментальной науки метафизику, а логику первоначально рассматривает как ее составную часть. Но он, как и Дж. Забарелла, разграничивает их по объекту: метафизика исследует необходимые истины, а логика — случайные истины. Для подхода Х. Крузия характерно то, что он и логику и метафизику переориентирует на решения проблем познания и четче, чем его предшественники, ставит вопрос о границах познания. Если основную задачу метафизики Х. Крузий видит в том, чтобы отыскать простые понятия, которые, по его мнению, определяют границы достоверного познания действительности, то в логике границы достоверного познания устанавливаются на основании исследования возможностей чувственного, символического и интуитивного познания. Признав внутренние свойства вещей и основные способности души непознаваемыми, Х. Крузий фактически поставил под сомнение целесообразность поиска такого рода свойств и сил, а также эмпирико-генетического метода вообще.

ЮРИЙ ЧОРНОМОРЕЦ (Киев) *Логика Иоанна Дамаскина — фундамент философии византийского неоплатонического эссенциализма*

В статье рассматривается одна из важных проблем истории византийской философии, поскольку логическое учение Иоанна Дамаскина оказало значительное влияние на формирование византийской философской культуры VIII–XV веков, а также повлияла на развитие латинской схоластики. Логика Иоанна Дамаскина была основой его философской и теологической системы. Эта логика возникла в результате приспособления логического учения Аристотеля и неоплатонических комментариев на него, с целью обоснования учения о Боге, человеке и мире как сущностей. Эти сущности реально существуют в индивидах и проявляют себя в действиях, являясь поэтому познаваемыми. Учение о познаваемости сущности из ее действий — характерная черта эссенциализма Иоанна Дамаскина. Другие мыслители — каппадокийцы, Максим Исповедник и Григорий Палама, — были, по разным причинам, убеждены, что сущность остается непознанной при попытках познать ее из действий. Поэтому понимание специфики логического учения Иоанна Дамаскина является ключом для понимания его места в истории метафизики.

ПАНОРАМА

ВАЛЕНТИН ОМЕЛЬЯНЧИК (Киев) *Теория простого суждения стоиков: новая интерпретация.*

Современные комментаторы связывают стоическую теорию простого суждения с их «теорией категорий». Однако сегодня не существует общепринятого понимания оснований для распределения значений языковых выражений по классификации, которая, согласно аристотелевской традиции, называется «стоическими категориями» («субстрат», «квалифицированное», «способ быть», «способ быть относительно чего-то»). Одни исследователи (Ллойд, Имбер, Ильдефонс) склоняются к мысли о языковой природе последних, тогда как другие (Гурина, Рисор) видят в стоических категориях артикуляцию определенных физических интуиций.

В представленной статье автор присоединяется ко второй группе исследователей, конкретизируя позицию следующим образом: важным элементом физического обоснования системы «стоических категорий» является стоическая теория «полного смещения». В силу упомянутой теории индивид стоического универсума существует в двухмерной структуре оппозиций: с одной стороны, это оппозиция «определенное – неопределенное», а с другой «завершенное – незавершенное». Исходя из приведенных примеров «стоических категорий», предлагается следующая их корреляция с упомянутой двухмерной онтологической структурой: субстрат = неопределенное, квалифицированное = определенное, способ быть = завершенное, способ быть относительно чего-то = незавершенное.

Продуктивность данной гипотезы подтверждается при рассмотрении проблемы классификации простых суждений у стоиков. Приведенная Диогеном Лаэртским и Секстом Эмпириком стоическая номенклатура простых суждений составляет проблему для современных комментаторов, поскольку основания для упомянутой классификации остаются не проясненными. Предложенный подход позволяет, исходя из простых физических интуиций, когерентным образом пояснить и согласовать засвидетельствованные стоические классификации простых суждений.

Важным элементом данной интерпретации является свидетельство относительно структуры простого суждения, сохраненное в большом комментарии Боэция на «Об истолковании» Аристотеля, что, по убеждению автора, имеет стоические корни.

АННА ПОЛЯК (Киев) *Применение модальной логики в исследовании схоластической метафизики*

Статья посвящена методологическим и техническим аспектам применения аппарата модальной логики для анализа схоластических философских текстов. На материале фрагмента из «Метафизико-философского трактата» (1669г.) Гаспара де Рибаденейры рассмотрены варианты моделирования с помощью модальной логики предикатов S5 неформализованной философской теории существования из данного фрагмента. Показано, как стандартная интерпретация выражений вида «?ЭхАх» и «Эх?Ах» соответственно как *de dicto* и *de re* модальностей ведет в данном случае к неадекват-

ному отображению текста. Так логический анализ схоластической метафизической теории свидетельствует о необходимости построения более развитой модальной теории существования, чем это позволяет стандартная кванторная модальная логика.

МАРКО ФОРЛИВЕЗИ (Италия) *Школьная эпоха: академическая философия между XV и XVII вв.*

Между XV и XVII вв. академическая философия развивалась в скрытом напряжении между духом классичности и духом средневековья. Шаткая общая связь с сочинениями Аристотеля не мешает университетским авторам быть разделенным на много направлений, каждый из которых определяется своими собственными авторитетами. Сильная диалектическая динамика подъема и конфронтация с результатами математическо-экспериментальных наук наделяют новой формой академическую философскую мысль и подготавливают приход философских систем Нового времени (от Вольфа до Гегеля).

ВОСТОК ЕВРОПЫ

НИКОЛАЙ СИМЧИЧ (Киев) *Феофан Прокопович: О суппозиции*

В статье исследовано изложение теории суппозиции в философском курсе Феофана Прокоповича, прочитанном в Киево-Могилянской академии в 1707-09 годах. Впервые в научный обиход вводится фрагмент этого курса в форме критического текста и в переводе на украинский язык. Кроме того, сравнивается учение Прокоповича о суппозиции с взглядами других профессоров Киево-Могилянської академии. Утверждается, что, в отличие от других профессоров, Феофан Прокопович придерживался реалистических взглядов на проблему универсалий, что проявляется в его решении вопроса о простой суппозиции (*suppositio simplex*).

ИНСТРУМЕНТАРИЙ

ИРИНА ЛИСТОПАД (Киев) *Понимание термина «концепт» в контексте проблемы идеальной коммуникации во 2-й половине XIII ст.*

Автор рассматривает понятие «концепт» в работах двух мыслителей 2 пол. XIII ст., один из которых – Боэций Дакийский – принадлежал к школе модистов, которые развивали учение об универсальной грамматике, общей для всех народов, а другой – Тома Аквинский – разрабатывал теорию коммуникации идеальных существ, ангелов, между собой. Было установлено, что в работах первого философа термин «концепт» используется для обозначения групп семантически родственных слов, которые принадлежат к разным частям речи, а у второго – как эквивалент ментального состояния одного идеального существа, который она передает другому в процессе коммуникации.

РОМАН ТАТАРИВ (Северодонецк) *Философская перспектива для OUSIA*

Статья посвящена формулированию понятия «сущности» в пределах прагматической философии. «Сущность» это не субстанция для качеств. Деконструкция традиционного понимания сущности осуществляется автором через обнаружение того, что существующее присутствует как то, что действует и обладает возможностями. Согласно интерпретации автора, обнаружение действительного значения понятия «сущность» возможно благодаря анализу практического использования этого понятия в языке. Многочисленные доказательства в пользу именно этого значения автор приводит, анализируя как повседневную речь, так и речь философского дискурса.

ПЕРВОИСТОЧНИКИ**КИРИЛЛ ТКАЧЕНКО (Киев) *Отношение субъекта к условиям собственной возможности как сквозная тема «Фрагмента системы 1800-го года»***

Основной проблемой «Фрагмента» является сочетание неспособности субъекта контролировать условия собственной возможности и его детерминированности потребностью установить адекватное отношение к этим условиям. Установлено, что Джудит Батлер в книге Judith Butler, *Giving an Account of Oneself* разрешает аналогичную проблему применительно к современной практической философии.

CONTENTS

DOCTRINES

- Andriy Baumeister** (Kyiv) *Apophaticism in Thomas Aquinas' Thought* 5
- Andriy Vasylychenko** (Kyiv) *Equivocity of human being in the Aristotelian metaphysics*. 20
- Mykhaylo Koltsov** (Kyiv) *God and "Experimental Philosophy" in the second edition of Isaac Newton's Mathematical Principles of Natural Philosophy*. . . 39
- Viktor Kotusenko** (Kyiv) *Theory of Analogy of Being in Thomistic Philosophy as a Subject of Research in History of Philosophy* 50
- Sergiy Secundant** (Odesa) *Crusius's logic and metaphysics*. 89
- Yuriy Chornomorets** (Kyiv) *Damascene's Logic as a basis of philosophy of Byzantine Neo-Platonic Essentialism* 113

PANORAMA

- Valentyn Omelyanchyk** (Kyiv) *The Doctrine of Simple Judgment by Stoics – a New Interpretation*. 124
- Hanna Polyak** (Kyiv) *Modal logic applications in analysis of scholastic metaphysics* 138
- Marco Forlivesi** (Padua, Italy) *The school epoch: academic philosophy between the 15 and 17 centuries* 145

EASTERN EUROPE

- Mykola Symchyh** (Kyiv) *Theophan Prokopovych: On Supposition* 153

TOOLS

- Iryna Lystopad** (Kyiv) *Understanding of the term "concept" in the context of the problem of perfect communication in the second half of XIII century* . . 168
- Roman Tatariv** (Siverskodonetsk) *Philosophical perspective for OUSIA* 179

ORIGINS

- Georg Wilhelm Friedrich Hegel** *The German Constitution*. 195
- Georg Wilhelm Friedrich Hegel** *Fragment of a System of 1800* 199
- Kyrylo Tkachenko** (Kyiv) *Relation between a subject and its own possibility's conditions as a prevailing theme of Hegel's «Fragment of 1800 year system»* . 210

Наукове видання

Філософська думка

SENTENTIAE

Історико-філософський спецвипуск

I (2010)

Редактори *Світлана Іващенко, Оксана Побережська*

Дизайн обкладинки *Андрія Шубіна*

Підписано до друку 1.11.2010 р Папір офсетний.

Формат 29,7×42 /2 Гарнітура Newton.

Друк різнографічний. Умовн. друк. арк. 26,56.

Обл.-видав. арк. 17,95. Наклад 200 прим.

Зам. № 2010-183.

Комп'ютерна верстка та оригінал-макет — видавництво ВНТУ.

Головний корпус ВНТУ, к. 114, Хмельницьке шосе, 95,

м. Вінниця, 21021.

Тел.: **(+380 432) 59-85-32 по Україні (0432) 59-85-32.**

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 3516 від 01.07.2009 р.

Надруковано в Вінницькому національному технічному університеті,

в комп'ютерному інформаційно-видавничому центрі

Головний корпус ВНТУ, 1-й поверх, Хмельницьке шосе, 95

м. Вінниця, 21021.

Тел.: **(0432) 59-81-59.**

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 3516 від 01.07.2009 р.